

*R.İskəndərli. Şəmsəddin Saminin elmi-bədii irsi və onun əsərlərinin
Bakı nüsxələri və çap kitabları // Əlyazmalar yanmır, 2020, № 1 (10), s.65-74.*

UOT : 821.512.161

Rəna İskəndərli

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: iskenderlirena@gmail.com*

ŞƏMSƏDDİN SAMİNİN ELMİ-BƏDİİ İRSİ VƏ ONUN ƏSƏRLƏRİNİN BAKI NÜSXƏLƏRİ VƏ ÇAP KİTABLARI

Xülasə

Məqalədə Tənzimat dövrünün görkəmli nümayəndəsi, Türk ensiklopediyanın, Türk romanının ilk müəllifi Şəmsəddin Saminin elmi-bədii irsindən və onun AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan əsərlərinin əlyazma nüsxələri və çap kitablarının elmi-paleoqrafik təsvirindən bəhs olunur. Burada Saminin yaradıcılığı qısa şəkildə şərh edilərək ilk öncə onun tərcümə fəaliyyətinə toxunulur. Misal olaraq Avropa və Şərq ədəbiyyatına aid edilən bir neçə tərcümə əsərlərinin adları çəkilir. Daha sonra müəllifin öz yaradıcılığına müraciət edilərək onun qurduğu “Cib kitabxanası”ndan danışılır.

1881-1887-ci illər ərzində müəllif uşaq və gənclərə yararlı olmaq niyyəti ilə bir neçə tədris vəsaiti hazırlamışdır. Burada həmin dərsliklərdən də qısa olaraq məlumat verilmişdir. Eyni zamanda alban mənşəli alim öz xalqını da unutmamış və ona “Arnavutça Alfabe”, “Arnavutça dilbilgisi” adlı əsərlər hazırlamışdır. Bununla yanaşı, məqalədə tədqiqatçı-alimin ömrünün son illərində türk dili üçün yazdığı, lakin nəşr edə bilmədiyi əsərlər haqqında danışılır (“Qutadqu Bilik”, “Orhun Abideleri”, “Ət-Tuhfətuz-Zəkiyyə” və s.).

Sami bir sıra dram əsərlərinin və ilk türk romanının müəllifi olmuşdur (“Təəşşüqi-Tələt və Fitnət”). Onun “Qamusı-Fransavi”, “Qamusı-Türki”, “Qamusül-Elam”, “Qamusı-Arabi” kimi lüğətləri nəinki Türk dünyasını, o cümlədən Qərb mütəxəssislərin və alimlərin diqqətini cəlb etmişdir.

Tədqiqat zamanı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda bu müəllifin yaradıcılığını işıqlandıran bir sıra əsərlərinin əlyazma və çap kitabları üzə çıxarılmışdır. Məqalədə həmin nüsxə və çap kitabların elmi-paleoqrafik təsviri öz əksini tapmışdır.

***Açar sözlər:** türk mədəniyyəti, ədəbiyyat, əlyazmalar, ensiklopediya, çap kitabları.*

Giriş

XIX əsr Türk ədəbiyyatının ən önəmli simalarından olan Şəmsəddin Sami müxtəlif elm sahələrinə aid dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Yaradıcılığına jurnalistika fəaliyyəti ilə başlayan müəllif, daha sonralar bədii əsərlər yazmış, tərcümələr etmiş, ensiklopedik nəşrlər tərtib etmiş və dilçiliklə məşğul olmuşdur.

Onun yaradıcılığının ilk on iki ili tərcümə fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müəllif Avropa ədəbiyyatından 1885-ci ilə qədər altı əsər tərcümə etmişdir. Bu əsərlər sırasında Jan Pyer Klaris de Floreanın “Qalatee” (1873) əsərini, fransız yazıçısı Viktor Hüqonun “Səfillər” romanını (1880), Daniel Defonun “Robinzon” adlı romanını (1885) qeyd etmək olar. Qərb ədəbiyyatı ilə yanaşı Sami Şərq ədəbiyyatına da nəzər salmışdır. O, Nacinin “Hurdefürüş” (1885) əsərinə oxşar “Hurdeçin” adlı əsər yazmışdır. Bu əsər farsdilli təzkirələrdən seçilmiş mətn və tərcümələrdən ibarətdir. [1, s.44] “Əli bin Əbu Talibin əşəri müntəhabələri” adlı əsəri isə Əli bin Əbu Talib “Divan”ından edilmiş seçmələr, şərh və tərcümələrdən ibarətdir [2, s. 95]. Müəllifin bu və ya digər tərcümə əsərləri xüsusi məharətlə tərcümə olunmuş və bütün tərcümə mətnlərdə əsərin orijinallığı qorunub saxlanılmışdır.

1878-ci ildə Şəmsəddin Saminin işlədiyi “Tərcümani-Şark” adlı qəzet bağlandıqdan sonra müxbirlik fəaliyyətinə son qoyan Şəmsəddin Sami ensiklopedik məna daşıyan bir sıra kiçik həcmli əsərlər yazır və onları keçmiş “Tərcümani-Şark” qəzetinin sahibi olan Mihran əfəndi ilə birlikdə qurduğu “Cib kitabxanası”nda nəşr etdirir [3, s.520]. Qeyd etmək vacibdir ki, maarifləndirmə məqsədilə yazılan “Cib kitabxanası” seriyasının nəşrində (1879-1886) Əbu Ziya, Bəşir Fuad, Əhməd Rasim kimi görkəmli türk ədəbiyyatçı və publisistlər də iştirak etmişlər [4, s.415]. Lakin “Cib kitabxanası”nın böyük bir hissəsi Şəmsəddin Saminin payına düşür. Belə ki, 32 cildəndən ibarət olan bu kitabxananın 15 cildi Şəmsəddin Saminin yaradıcılığını təşkil edən on bir əsərdir.

Şəmsəddin Sami, bunlardan savayı, İslamiyyətin təbliğatına xidmət edən “Himmat al-himam fi nəşr al-İslam” adlı daha bir kitab qələmə almışdır. Əsər ərəb dilində yazılmış kiçik bir kitabdır. 1302-ci ildə (1884-1885) yazılan bu əsər Giridli Mustafa Nuri tərəfindən türk dilinə tərcümə olunaraq 1305-ci (1887-1888) ildə Hanyada çap olunmuşdur [4, s.416].

1881-1887-ci illər ərzində müəllif uşaq və gənclərə yararlı olmaq niyyəti ilə bir neçə tədris vəsaiti hazırlamışdır. Bu əsərlərin yazılma səbəbi isə tədqiqatçının köhnə tədris üsulunun və dərslərinin bəyənəməsi idi [4, s.416]. Belə ki, Sami istər türk dilinin istərsə də ərəb dilinin mənimsəməsini asanlaşdıran, çoxlu misal və qaydalara söykənən və o dövr üçün yeni bir tərz sayılan praktik bir yol meydana gətirmişdir (“Tasrifat-i Arabiyyə”, “Yeni Usul Elifbaya-i Türki”, “Nev Usul Sarf-i Türki” və s.).

Sami, alban mənşəli tədqiqatçı kimi, alban millətinə də dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Bunlardan “Arnavutça Alfabe” (1900), “Arnavutça dilbilgisi” (1886) adlı əsərləri qeyd etmək olar [5, s.11].

Ömrünün son illərini Şəmsəddin Sami türk dili üçün çox dəyərli əsərlər hazırlamışdır. Lakin bir çox səbəblərdən, o cümlədən keçirdiyi xəstəliklər səbəbindən, alim, onları nəşr edə bilməmişdir. Həmin əsərlər aşağıdakılardır: “Qutadqu Bilik”, “Orhun Abideleri”, “Ət-Tuhfətuz-Zəkiyyə”, “Lehçe-i Türkiyə-i Məmalik-i Mısır”, “Küçük Kamusi-Türki” [2, s.99].

Şəmsəddin Saminin nəşr edilməmiş digər əsərləri də olmuşdur ki, bunlar həm didaktiv həm bədii məna daşıyırlar. Bu əsərlərdən “Vicdan” adlı pyesi, “Müntəhabat-i Arabiyyə”ni, “El-Muallakatüs-Seb”i, “Zübde-i “Şah-name”ni və s. qeyd etmək olar.

Qeyd etmək vacibdir ki, Şəmsəddin Saminin yaradıcılığını araşdıran alban tədqiqatçısı Florida Kulla öz əsərində Arnavud Dövlət Arxivində Şəmsəddin Saminin arnavud dilində yazılmış mahnı kolleksiyasından və natamam yazılmış arnavud dilinin lüğətindən də bəhs edir [5, s.11].

Şəmsəddin Sami öz aktuallığı ilə seçilmiş və dövrünün nəbzini tutmuş bir sıra dram əsərlərinin və ilk türk romanının müəllifi olmuşdur. “Təşşüqi-Tələt və Fitnət” (1875) Şəmsəddin Saminin iyirmi iki yaşında qələmə aldığı ilk əsərlərindən biri və çağdaş türk ədəbiyyatının ilk romanıdır. Pyeslərdən “Besa, yaxud əhdə vəfa” (1874) [6, 219], “Seydi Yəhya” (1875), “Gavə” (1976) əsərlərinin adlarını çəkmək olar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu əsərlər hələ müəllifin öz zamanında ona böyük şöhrət qazandırmışdır. Əsərlər dəfələrlə teatr səhnələrində də

qoyulmuşdur. "Gavə" pyesinə gəlincə, bu əsər Azərbaycan səhnəsində də dəfələrlə oynanılaraq xalqın rəğbətini qazanmışdır [7, s.72].

Şəmsəddin Saninin "Qamusı-Fransavi", "Qamusı-Türki", "Qamusül-Elam", "Qamusı-Arabi" kimi mühüm lüğətləri nəinki Türk dünyasını, o cümlədən, Qərb mütəxəssislərin və alimlərin diqqətini cəlb etmişdir.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda bu müəllifin yaradıcılığını işıqlandıran bir sıra əsərlərinin əlyazması və çap kitabları mühafizə olunur. Həmin əlyazma və çap kitabları müəllifin yaradıcılığının öyrənilməsi üçün mühüm istinad mənbələridir. Bunlar aşağıdakılardır:

Əlyazmalar:

B-1064 "Gavə".

Türkcə "Kave" adlanan bu əsərin əlyazması Süleyman Sani Axundov tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Əlyazmanın mətni adi ümumi dəftərə köçürülmüşdür. Xətti: qara mürəkkəbli, səliqəsiz nəstəliq elementli nəsx. Mətnin 1^a vərəqində Azərbaycan və rus dillərində faciənin adı, hissələr, əsərin müəllifi və tərcüməçisi qeyd olunub. Cildi: qara parlaq kartondur. Əlyazmanın həcmi: 47 vərəq. Ölçüləri: 18sm x 21,5sm. [8]. Əlyazmanın köçürülmə tarixi qeyd olunmasa da, onun paleoqrafik xüsusiyyətlərinə əsasən, əlyazma XX əsrin əvvəllərinə aiddir.

Əlyazmanın mövzusu Firdovsinin "Şahnamə"sindən götürülmüşdür. Pyes İranda hakimiyyəti ələ keçirən ərəb Zöhhakın zülümkarlığından bəhs edir. O, Cəmşidin taxtını ələ keçirdikdən sonra adamların dinini zorla dəyişdirərək, ilana sitayiş etməyə məcbur edir. Cəmşidin qızı Mehrini isə sarayda qulluqçu edir. Zöhhakın öz qızı Xubçöhr (dram əsərinin axıncı hissəsində bəlli olur ki, əslində Xubçöhr, Cəmşidin oğlu Firidunun qızıdır) və Cəmşidin nəvəsi Pərviz bir - birilərinə aşıqdirlər. Faciənin axıncı hissəsində məlum olur ki, Pərviz əslində Cəmşidin oğlu Firidunun yox, Qubad adlı bir çobanın oğludur. Zöhhak Xubçöhrü vəzir olan Qəhdana ərə vermək istəyir. Qız atasına başqasını sevdiyini dedikdə şah ona qəzəblənir və Xubçöhrü ölümə məhkum edir. Sevgilisini xilas etmək istəyən Pərviz günahı öz üzərinə götürür və Zöhhakın qəzəbinə düçar olaraq edam edilir.

Zöhhakın adamları hər gün küçələrdən uşaqları oğurlayaraq etiqad etdikləri ilanlar üçün yem edirdilər. Bir gün əsgərlər həmin məqsədlə dəmirçi Gavənin uşaqlarını oğurlayıb saraya gətirirlər. Əsərin müsbət qəhrəmanı olan Gavə, başına topladığı kəndlilərlə üsyan edir. O, saraya daxil olaraq Zöhhakın hakimiyyətini devirir. Eyni zamanda Pərviz və Xubçöhr azad edilir [8]. Beləliklə, 1906-cı ildə Süleyman Sani tərəfindən tərcümə olunan bu əsərin əsas ideyası xalqın zülmkarlara qarşı birləşərək mübarizə edəcək əzmində olan bir qüvvəyə çevrilməsini göstətməkdir.

"Gavə" pyesinin tərcüməçisi Süleyman Sani Axundovun həyat və yaradıcılığını tədqiq edən Nadir Vəlixanov onu aşağıdakı kimi xarakterizə etmişdi: "Böyük dramaturq M.F. Axundovun yaratdığı realist ədəbi məktəb zəminində yetişən Süleyman Sani, ədəbiyyatımızı yeni məzmun, yeni forma ilə zənginləşdirmişdir. O, ictimai-bədii fikir tariximizdə gözəl hekayə ustası, görkəmli dramaturq, komedioqraf, xalq müəllimi, maarif və mədəniyyət xadimi kimi tanınmışdır" [7, s.3]. Süleyman Sani təxəllüsü ilə tanınan ədib 1875-ci ildə oktyabr ayının 21-də Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. S. Axundov 1894-cü ildə Qori seminariyanı bitirərək ömrünün sonunadək pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Hələ gənc ikən o, N.Nərimanov, S.M. Qənizadə, H. Mahmudbəyov kimi mütərəqqi fikirli ziyalılarla əlaqə saxlamış, onlarla bərabər həvəskar aktyor kimi tamaşalarda iştirak etmişdir. Süleyman Sani Azərbaycan dilinin inkişafında da iz qoymuşdur. 20-ci illərdə F.Ağazadə, M. Mahmudbəyov, S. Əbdürrəhmanzadə, A.Talıbzadə, Ə. Əfəndizadə ilə birgə "Yeni türk əlifbası" dərsliyini tərtib etmişdir. 1922-ci ildə Süleyman Sani Azərbaycan Ədib və Şairlər İttifaqının ilk sədri seçilmişdir. Ədəbi fəaliyyətinə

görə ona Əmək qəhrəmanı adı verilmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, Süleyman Sani uşaq ədəbiyyatına “Qorxulu nağıllar”, “Qaraca qız” kimi dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Bu əsərlər məzmun və üslubuna görə nəinki Azərbaycan ədəbiyyatında, eyni zamanda XX əsr klassik Avropa nəsr nümunələri sırasında mühüm yer tutmaqdadır. Yazıçı 1939-cu il mart ayının 29-da Bakıda vəfat etmiş və fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda onun öz əsərləri də saxlanılır. Onlardan “Doğruçular klubu”, “Fuad”, “Fatma və Arşak”, “Molla Nəsrəddin Bakıda”, “Tamahkar” əsərini qeyd etmək olar. “Tamahkar” komediyasının iki nüsxəsindən biri avtoqrafdır.

B-1249 “Besa, yaxud əhdə vəfa”.

“Besa, yaxud əhdə vəfa” adlı digər əlyazma həmçinin tərcümə nüsxəsidir. Tərcüməçi Səməd Mənsurdur. Əlyazmanın mətni yaşılızlü üzərində sıx - sıx yerləşdirilmiş müxtəlif istiqamətli nazik ağ xətlər olan ümumi dama - dama bir dəftərə köçürülmüşdür. Xətti: göy mürəkəbli nəstəliq elementli nəsx. Əlyazmanın 1^a vərəqində əsərin adı, müəllifin və tərcüməçinin adı qeyd olunub. Əlyazmanın 1^b vərəqində dramda iştirak edən qəhrəmanların adları və sayı açıqlanıb. Həcmi: 39 vərəq. Ölçüləri: 18sm x 22,7sm. Əsər paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə XX əsrin əvvəllərinə aiddir [9].

“Besa, yaxud əhdə vəfa” dram əsərində Şəmsəddin Sami Yanyanın dağlıq ərazilərində yaşayan arnavudluların verilən sözə nə qədər sadıq qaldıqlarını anlatmaqdadır. Altı hissədən ibarət olan bu əlyazmanın qısa məzmunu aşağıdakı kimidir: Proğonat kəndindən olan Zübeyr adlı çoban qızı Məruşəni öz qardaşı oğlu Rəcəbə ərə vermək istəyir. Dəstə böyüyü Dəmir bəyin adamlarından olan Selfo adlı bir kəs də Məruşəni görüb ona aşiq olur. Dəmir bəy, Zübeyr qızını Selfoya versin deyə, onu sıxışdırır. Zübeyr razı olmadıqda Dəmir bəy adamlarına Məruşəni qaçırtmaq əmrini verir. Selfo, adamları ilə birgə Məruşəni qaçırtmaq niyyəti ilə Zübeyrin evinə daxil olur. Qızını xilas etmək üçün hadisə yerinə özünü çatdıran Zübeyr Selfo tərəfindən tapança ilə öldürülür, qızı isə qaçırılır. Məruşənin anası Vahidə, qızını xilas etmək və ərinin qisasını almaq üçün Selfonun evinə yönəlir. Evə gizlincə girməkdən ötrü bir qayanın arxasında gizlənib gecənin çökməsini gözləyir. Bu an, iyirmi il obasından ayrı düşən, qürbət elləri gəzib - dolaşan Selfonun atası Fəttah Ağa evinə gəlir. O, çox yorğun olduğundan evinə yaxın olan bir ağacın altında silahlarını çıxararaq uzanıb yatır. Fəttah Ağanı yatmış halda görən qatı düşməni olan bir kəndli onu tanıyıb öldürmək istəyir. Lakin əvvəlcə Fəttah Ağanın tapançalarını isladaraq yarasız hala salır. Fəttah Ağa müqavimət göstərmək istəyəndə, tapançalarının işləmədiyini görür. Kəndli Fəttahı öldürmək məqamında olanda qayaların arxasında gizlənmiş Vahidə kəndliyə güllə ataraq onu öldürür. Fəttah Ağa onu ölümdən qurtaran qadına kömək etmək istəyir. Vahidə dərdini ona danışanda, Fəttah Ağa and içir ki, qızının xilasında və Vahidənin ərinin intiqamında ona kömək edəcək. Qadın, ərini öldürənin “Fəttah Ağanın oğlu Selfo” olduğunu dedikdə, Fəttahın ağı başından çıxır. Fəttah Ağa artıq and içmişdir. Andı pozmaq onun fikrincə namussuzluqdur. O, evinə girərək yataqda olan oğlunu öpür və böyük izzətlə tapançasını çıxarıb onu öldürür. Daha sonra bu acıya dözə bilməyəcəyini başa düşən Fəttah Ağa öz köksünə də güllə sıxır. Vəziyyəti başa düşən Vahidə Fəttah Ağanın oğlunun ölümündə özünü günahkar bilir. O, özünü öldürmək istəyir. Lakin Fəttah Ağa ona mane olur. Həmin an Məruşə ilə Rəcəb və bir az sonra Fəttahın anası içəri daxil olurlar. Fəttah Ağa bu üç zavallını anasına əmanət edib canını tapşırır [9].

Şəmsəddin Saminin bu əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə edən tərcüməçi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı tarixində şair və publisist kimi özünəməxsus yeri olan, teatr və poeziyada öz sözünü demiş, bütün varlığı ilə Vətəninə, millətinə bağlı olan, satirik şeirləri və felyetonları ilə dövrün problemlərini, ədalətsizlikləri əks etdirən Səməd Mənsurdur. Şair Səməd Mənsur (Səməd Hacı Əhməd oğlu Mənsurov) 1879-cu il yanvar ayının 31-də Bakının Əmircan qəsəbəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Bakıda rus - müsəlman məktəbində aldıqdan sonra biliyini davamlı mütlə ilə artırmışdır. Ədəbiyyata olan marağı onu “Məcməüş-

Şüəra" adlı ədəbi məclisə gətirmişdi. Bakı şairləri ilə şeir deyişmələri ona böyük şöhrət gətirmişdi. Elə Mənsur təxəllüsünü də buradakı nailiyyətlərə görə almışdı.

Səməd Mənsurun milli teatr tarixində misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, 1907-ci ildə Bakıda təsis edilən "Səfa" cəmiyyətinin üzvü olmuş və 1918-ci ilədək fəaliyyət göstərən bu mədəni-maarif cəmiyyətində pyes yazıb, tərcümələr etmişdi. Eyni zamanda o, bu teatrın rəhbərlərindən biri kimi, aktyor heyətinin təkmilləşməsində, repertuarın formalaşmasında da yaxından iştirak etmişdir. 1921-ci il noyabrın 13-də Azərbaycan "Tənqid və təbliğ" teatrı fəaliyyətə başladı. Bu teatrın yaradıcılarından biri olan Səməd Mənsurun C. Cabbarlı, Ə. Vahidlə birlikdə teatr üçün mətnlər hazırlayırdı. Böyük təsir gücünə malik olan bu teatr əsərlərinə dövlətin məsul işçiləri maraqla tamaşa edərildilər. Yaradıcılıq qabiliyyəti olan şairin aktyorluq fəaliyyəti də olub. 1913-cü ildə Nəcəf bəy Vəzirovun ədəbi fəaliyyətinin 40 illik yubileyinə həsr olunmuş gecədə rejissor Cahangir Zeynalovun rəhbərliyi altında səhnəyə qoyulmuş "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" tamaşasında tacir Hacı Salman rolunu oynamışdır.

Səməd Mənsur "Nicat" Cəmiyyətinin truppasında və "Zülfüqar bəy ilə Üzeyir bəy Hacıbəyov qardaşlarının müdiriyyəti" teatr dəstəsində də müxtəlif xarakterli obrazlarda özünü sına-mışdı. 1920-1926-cı illər onun üçün daha çox səhnə əsərlərinin yazılmasıyla səciyyələnib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə nəşr edilən "Zənbur" və "Şeypur" satirik jurnalların üzə çıxmasında şairin böyük xidməti vardır. Klassik ədəbiyyatın mükəmməl bilicilərindən olan Səməd Kazımov "Mənsur" təxəllüsü imzası ilə "Bəsirət", "İqbal", "Tuti", "Səfa", "Molla Nəsi-rəddin" kimi dövrü - mətbuatda satirik şeirlərini nəşr etdirirdi. Eyni zamanda, o, "Pompuşəli", "Kənarçı Pompuşəli", "Mütaşair" kimi gizli ləqəblər altında yazılar təqdim edirdi. Milli azadlıq, ana dilinə qarşı münasibət onun yaradıcılığının əsas dəsti-xətti idi.

47 il ömür sürən ədibin yaradıcılığı Sovet hökumətinə zidd olduğu üçün onun adı uzun illər yaddaşlardan silinmişdir. Şair 1927-ci il 31 yanvar tarixində dünyasını dəyişdi. Qeyd etmək vacibdir ki, "Əhdə vəfa" faciəsi Azərbaycan səhnəsində də oynanıb. Belə ki, Qulam Məmmədlinin əsərində 1850-1920-ci illər ərzində Azərbaycan səhnəsi üçün yazılmış pyeslər cərgəsində yer tutmuşdur [10, s. 557].

Çap kitabları:

X-913 "Qamusül-elmi və fənni" əsəri.

Əsər avtobioqrafik və ensiklopedik məna daşıyır. Çox təəssüf ki, əlimizdə olan kitab həmin əsərin yalnız ikinci hissəsidir. Kitab türk dilində yazılıb. Kitabın həcmi: 250-dən 496-cı səhifəyə qədərdir. Cildi- tünd yaşıl və açıq yaşıl rəngli mərmər bəzəkli kartondur. Ölçüləri: 14,5x23,6 sm. Əsərin titullarında qara mürəkkəbli nəstəlik elementli nəsx xətti ilə kitabın keçmiş sahibinin adı qeyd olunub: Ağa Kərim Canibekov (Male xass məşhədi Ağa Kərim Canibekov). Kitabın sonuna yapışdırılmış narıncı rəngli vərəqdə də qara mürəkkəblə rus dilində həmin şəxsin adı qeyd olunub (Эта книга принадлежит Ага Кериму Джанибекову). Alt cildin iç tərəfində bəzək məqsədi ilə qara mürəkkəblə insan başlı şir təsvir olunub. Yəni də, kitabın titullarında, ərəb qrafikalı yazılarla ənənəvi qaydada kitabın adı, müəllifi, müəllifin avtoportreti, nəşri və köçürmə yeri qeyd edilib. Buradan məlum olur ki, kitabın nəşri Baxçasaray şəhərində "Tərcüman" qəzetinin idarəsi olmuşdur. Çap yeri "Tərcüman" elektrik mətbəəsi. Çap tarixi 1906-cı il kimi göstərilib. Vərəqin haşiyəsində olan yazılardan məlum olur ki, əsər vaxtı ilə "Tərcüman" və "Millət" qəzetində silsilə şəkildə çap olunmuşdur ("Tərcüman" və "Millət" qəzetlərinə qoşulub verilir.). Elə həmin vərəqdə müəllif tərəfindən əsərə kiçik xülasə verilir. "Cümleyi əqvam və miləl, ənbiyə, xüləfa, səhabə və mühəddisin kiram, mulük, uməra, uləma, hukəma, fəqaha, ovliyə, məşəix, üdəba, şüəra, muarrixin, səyyahin, əshabi hünər və hasil şərq və ғərbdə keçmiş və hazırda zamanlarda məşhur olanlara dair məlumat və təfsilat verilüb dünyamızda mövcud məməlik və büldən, bunların tarixlərinə, əhalisinə, ticarətinə və sair və sair şeylərə dair əxbar mufiddəsi huruf heca ilə bəyan edər lüğət kitabıdır" [11]. Yəni, qısa olaraq, əsər yer kürəsində yaşayan bütün ümmətə, peyğəmbərlərə, xəlifələrə, səhabələrə,

hədisçilərə, məliklərə, əmirlərə, alimlərə, hökəmdarlara, fəqihlərə, övliyalara, şeyxlərə, ədəb-yatçılara, şairlərə, tarixçilərə, səyyahətçilərə, qəhrəmanlara, Şərqdə və Qərbdə yaşayan tanınmış şəxslərə həsr edilib. O cümlədən, ölkələrin, məmləkətlərin tarixinə, əhalisinə, ticarətinə və bu kimi digər müxtəlif xəbərlərə həsr olunan və əlifba sırası ilə düzülən lüğət kitabıdır.

Kitab sadə və ciddi tərtibata malikdir. Başlıqlar diqqəti cəlb etmək məqsədi ilə nisbətən iri və qalın xətlə yazılıb. Qeyd etmək vacibdir ki, burada ərəb, fars, o cümlədən, qərb alimləri, müəllifləri və yer adları ilə yanaşı Azərbaycan şəxsiyyətləri, alimləri və məkanları haqqında məlumat var. Çox güman ki, əlimizdə olmayan ensiklopediyanın digər hissələrində də Azərbaycan alim və məşhurlar haqqında məlumat mövcuddur.

Kitabın müəllifi Şəmsəddin Sami kimi qeyd olunub. Maraqlıdır ki, kitabın çap tarixi müəllifin ölümündən sonra, yəni 1906-cı ilə təsadüf edilir. Tədqiqat zamanı məlum olur ki, əldə olan və Sami yaradıcılığına həsr edilmiş mənbələrin heç birində müəllifin “Qamusı elmi və fənni” adlı ensiklopedik əsərindən məlumat verilməyib. Lakin Şəmsəddin Saminin yaradıcılığını araşdıran bir tədqiqatçı kimi, o cümlədən kitabın yazılma üsulunu, onun tərtibatı, eləcə də titul vərəqində qeyd edilən müəllifin adı və burada mövcud olan Şəmsəddin Saminin portreti bu əsərin məhz ona mənsub olmasına dəlalət edir. Əsərin Şəmsəddin Saminin bədii irsinə mənsub olması haqqında bizim tərəfimizdən ilk olaraq təqdim olunsada, qeyd etmək vacibdir ki, kitabın ilk elmi - paleoqrafik təsviri 2011-ci ildə nəşr olunan “Əski çap kitabları kataloq”unun I cildində filologiya elmləri doktoru Əzizəğa Məmmədov tərəfindən verilmişdir. Burada müəllifin, kitabın, mətbəənin adı, nəşr yeri, həcmi və qısa xülasəsi qeyd olunub [12, s.222].

“Qamusül-Elam” lüğəti.

XIX əsrin sonları Türkiyədə biblioqrafik nəşrlərin azlığı şəraitində yazılan bu altı cildlik lüğət çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əsər zəngin və mürəkkəb sistemli mənbə kimi alimlərin, tədqiqatçıların, eləcə də sırası oxucuların istifadəsinə vermişdir.

Lüğət əlifba sırası ilə tərtib olunmuş və bu da axtarışı asanlaşdıraraq sorğuların daha tez, səmərəli, hərtərəfli öyrənilməsinə şərait yaratmışdır. Altı cildə ibarət olan ensiklopediyanın ümumi həcmi 4830 səhifədir. I cildə, əsərdən əvvəl, ən-ənəvi qaydada müəllif tərəfindən əsərə yazılan “İfadeyə-Məram” və “İxtarat” adlı qeydlər bölümü əks olunub.

“İxtarat” əsərlə bağlı müəyyən bildirişlərə həsr olunub. Məsələn, burada Sami əcnəbi dillərə məxsus olan adların düzgün oxunması üçün onların latınca, yəni Avropa hərfləri ilə yazılışının göstərilməsini, o cümlədən, həmin məqsədlə ərəb, fars, türk dillərində yazılmış az istifadə olunan isimlərin üzərinə hərəkələrin qoyulması haqqında qeyd etmişdir. Mövzunu davam edərək, müəllif yunan dilindən götürülmüş xüsusi adların yunan hərfləri ilə yazılışını da göstərmişdir. Tədqiqatçı, lüğətdə şəxsiyyətlərin hər birinin adını, künyasını adi qaydada deyil, şöhrətinə, daha çox məşhurlaşdığı isminə görə tərtib etmişdir. İkinci dərəcəli adlar isə alt tərəfdə böyük mötərizədə göstərilmişdir. Növbəti vacib məlumat isə iki adla tanınan yer adları və məşhurların adları ilə bağlıdır. İki adla tanınan yer adları, o cümlədən iki adla tanınan şəxslərin künyələri, ləqəbləri əsərdə iki yerdə qeyd olunsada, bunlar biri tam şəkildə, digəri isə dördkünc mötərizə içində adı çəkilərək müraciət olunacaq maddəyə işarə edir. İki ayrı-ayrı ərəzilərdə yerləşən, lakin eyni adlı yer adlarına və yaxud eyni adlı şəxs adlarında gəlincə, onlar, qeydlər bölümünə əsasən zamanın tələbatına və əhəmiyyətinə görə sıralanmışdır. Qeydlər bölümündə göstərilən bu məlumatlar lüğətin istifadəsində köməkçi rolunu oynayır. “Qamusül-Elam”da göstərilən tarixlərə gəlincə, Saminin burada yazdığına əsasən, İslama aid maddələri hicri, Qərb dünyasına aid maddələri isə miladi tarixlə qeyd etmişdir. Adı çəkilən qeydlər bölümündə müəllif gələcəkdə “Qamusül-Elam” lüğətində bəzi yalnız və əskiklərin tamamlanması üçün, o cümlədən coğrafiya və tarixə aid istilahları “Qamusül-Fünun” adlı kitabında yazmaq niyyətində olduğunu bildirmişdir. Lakin ömür vəfa etməmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, Şəmsəddin Saminin tədqiqatı ilə məşğul olan bir çox türk tədqiqatçıları Saminin istilahlarla bağlı olacaq bu əsərin adını “Qamusül-ulum” yazsalar da, Saminin özü onu “İfadeyi-Məram”da “Qamusül-Fünun” adlandırmışdır [13]. I cildin titul vərəqində, türk dilində, ərəb qrafikası ilə, iri hərflərlə

kitabın adı qeyd olunandan sonra qısa və lakonik şəkildə əsəri əhatə edən mövzular qeyd olunub ("Qamusül-Elam" tarix, coğrafiya və xüsusi əhəmiyyəti olan adları özündə cəm edən bir mənbədir.") Daha sonra mötərizədə narın xətlə əsərə geniş açıqlama verilmişdir. Həmin açıqlama aşağıdakı kimidir: "adı çəkilməmiş əsərdə millətlər, peyğəmbərlər, xəlifələr, sahəbələr, tabiilər, hədis alimləri, padişahlar, əmirilər, vəzirlər, hökəmdarlar, alimlər, fəqihlər, övliyalər, şeyxlər, ədəbiyyatçılar, şairlər, həkimlər, tarixçilər, səyyahlar, hünər sahibləri, əsatirlərin qəhrəmanları və nəhayət Şərq və Qərb, Qədim və Yeni dövr məşhurları və onların əsərləri tarixi aspektdən, qitələr, dövlətlər, dənizlər, boğazlar, adalar, dağlar, çaylar, göllər, dərələr, iri qəsəbələr, onların mövqeləri, ölçüləri, tarixi əhəmiyyəti, əhalisinin sayı, iqtisadiyyatı coğrafi baxımından açıqlanır". Həmin cildə əsərin müəllifi Şəmsəddin Sami və kitabın sahibi və nəşr edən, Mihran bəyin adı qeyd olunub. Demək vacibdir ki, kitabın, müəllifin, sahibin, o cümlədən, mətbəənin adı və çap ili (1889) dördkünc qara rəngli haşiyədə fransız dilində də qeyd edilib ki, bu da kitabın daha geniş vüsət almasına səbəb olmuşdur.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda bu lüğətin müxtəlif cildlərini əhatə edən 57 kitabı saxlanılır: I cildlər - L-199; L-205; L-233; L-191; L-229; L-276; L-330; L-211; L-217; L-218; L-223; L-1006; II cildlər - L-234; L-1007; L-200; L-206; L-212; L-224; L-193; L-277; L-331; L-196; III cildlər - L-201; L-207; L-213; L-219; L-225; L-235; L-195; L-278; L-329; IV cildlər - L-334; L-279; L-226; L-220; L-214; L-202; L-228; L-209; L-236; V cildlər - L-215; L-197; L-203; L-221; L-237; L-333; L-280; L-1010; VI cildlər - L-204; L-1011; L-210; L-216; L-222; L-238; L-198; L-281; L-332. Bu kitabların nəşr yeri və ili eyni olduğu üçün, onlar tədqiqatə cəlb olunmur.

"Qamusi-Türki" lüğəti.

Müasir türk lüğətçiliyinin bünövrəsi sayılan "Qamusi-Türki" əsəri 1317-ci ildə (1901) tamamlanmışdır. Qeyd etmək vacibdir ki, iki cilddən ibarət olan bu lüğət türk adı ilə nəşr olunan ilk Osmanlı sözlüyü kimi də böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Müəllif əsərin yazılışına iki ilini həsr etmişdir. Türk dili ilə bağlı bu önəmli əsər türk kəlmələrinə yer verən və ilk lüğət sayılan Əhməd Vəfik Paşanın "Ləhce-i Osmani"sindən (1876) sonra o dövrün danışıq və ədəbi dilində əks olunan türk əsilli kəlmələrlə birlikdə ərəb, fars və qərb mənşəli kəlmələri bir araya gətirən zəngin, ətraflı bir lüğət kimi qiymətləndirilmişdir [3,521]. Lakin "Ləhce-i Osmani" lüğəti dolğun və zəngin bir sözlük olsa da, orada bir çox mühüm nöqsanlar vardır. Əsərin tərtibatı da qarışıq olduğundan istifadəsi çətin idi [4,419]. Şəmsəddin Saminin isə bu lüğətdən öncə üç böyük lüğət təcrübəsi olduğu üçün, "Qamusi-Türki" əsərini tərtib və tərkib baxımından ən zəngin və mükəmməl lüğət cildinə salmışdır. Müəllif, Qərb üsulundan istifadə edərək lüğəti əlifba sırası ilə düzmüş və hər sözün yanında yalnız onun kökünü deyil, dil bilgiləri ilə bağlı bütün məlumatları açıqlamışdır.

İki cilddən ibarət olan bu çap kitabının sözlük hissəsinin ümumi həcmi 1574 səhifədir. Bundan başqa əlavə olaraq 14 səhifə I cildə, 1 səhifə II cildə mövcuddur. I cildin ümumi həcmi 796 səhifədir [13]. Ölçüləri: 16 x 23sm. I cildə sözlükdən əvvəl əlavə olunan səhifələrdə kitabın titl vərəqi, Şəmsəddin Saminin lüğətlə bağlı ön sözü, "İqdam" qəzetinin sahibi və naşiri Əhməd Cəvdətin nəşr məsələləri ilə bağlı ön sözü, qısaltmalar, xüsusi işarələr yer almaqdadır. Titl vərəqində iri hərflərlə müəllif tərəfindən kitabın adı və onun qısa izahı verilmişdir. Dillərimizin oxşar cəhədlərini nəzərə alaraq onu orijinal şəkildə təqdim edək: "Kəffeyi lüğət türkiyə ilə lisan türkiyədə müstəməl kəlimət və istiləhət ərəbiyə və farsiyə və əcnəbiyəyi cəmi olaraq lisanımızın mükəmməl lüğət kitabıdır." Daha sonra müəllifin adı, o cümlədən sahibi və naşiri, "İqdam" qəzetinin baş mühərriri Əhməd Cəvdətin adı qeyd olunub. Həmin səhifədə çap yeri kimi Dərsəadət, "İqdam" mətbəəsi və çap tarixi (1317) göstərilib. Lüğət əlifba sırası ilə 3 sətunda tərtib olunmuşdur. II cildin həcmi 797-dən 1574-cü səhifəyə qədərdir [15, 245]. Sözlükdən əlavə birinci səhifə titl vərəqidir. Orada, I cildəki kimi, kitab haqqında ümumi məlumatlar verilir. Lüğətin sonunda yarım səhifəlik əlavə - düzəlişlər lövhəsi mövcuddur.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yuxarıdakı nüsxələrdən başqa digər nüsxələr də saxlanılır. (L-182 (I c.), L-181 (I-II c.), L-1165 (I c.), L-1166 (II c.), L-185 (II c.), L-254 (II c.), L-184 (II c.), L-253 (I c.)). Bu kitabların nəşr illəri və nəşr yeri eyni olduğuna görə tədqiqata cəlb olunmur.

“Qamusi-Fransəvi” lüğəti.

İlk lüğət çalışması olan “Qamusi-Fransəvi” iki cild həcmində yazılmış əsərdir. Fransızcadan türkcəyə yazılmış bu kitab 1882-ci ildə ərsəyə gəlmişdir. 20 məhərrəm 1299-cu ildə (1881-1882) əsərə yazılmış “İfadəyi-məram”da müəllif kitabın yazılma səbəbini açıqlayaraq, əldə olan fransızdilli lüğətlərin tərtib və məna baxımından natamam olması, onların qiymət baxımından da baha olması üzündən bu kitabların istifadəyə yaramamasından söz açmışdır. Bütün bu amilləri nəzərə alaraq alim özü söylədiyi kimi, heç bir maddi mənfəət güdməyərək, vətənə bir xidmət olaraq bu lüğəti hazırlamağa qərar vermişdi [2, 79]. Lüğət cəmiyyət tərəfindən müsbət qarşılanmışdır. Həmin müsbət rəylər qəzet və jurnallarda da öz əksini tapmışdır (Məsələn; Vehbi, “Udəbamızdan izzətli Sami bəy əfəndiyə”-Tərcüməni-həqiqət, 1397 (1977-1978), 29 rəbiülxair 1300 [4, 416]). Yarım əsirdən çox istifadə olunan bu lüğət nəsillərin ehtiyacına cavab vermiş, digər türk müəlliflərinin də çeşidli lüğətlər yazmasına yol açmış və sonrakı bütün lüğətlərə qaynaq olmuşdur [4, 416]. Şəmsəddin Saminin “Qamusi-Fransəvi”si o zaman əldə geniş istifadə olunan Molof, Kalfa, Larosse, Biyangi, Hanceri və Çapsalın lüğətlərindən daha zəngin və mükəmməl olsa da, cəmi bir il müddətində hazırlandığı üçün burada nöqsan və xətlər mövcud idi. Bu xətlər əsasən tibbi, kimyəvi, hərbi terminlərdə bürüzə verilmişdir [2, 80]. Müəllif bunları nəzərə almış və mütəxəsislərin yardımından istifadə edərək düzəlişlər etmişdir. Tədqiqat zamanı məlum olub ki, bu düzəlişlər üzərində hərbi muzeylərin müdiri Əhməd Muxtar Paşa, ədəbiyyat və dilçilik sahələrində böyük xidmətləri olan Nəcib Asim bəy və Bəşir Fuad, “Sabah” qəzetinin jurnalistlərindən olan Xalid bəy işləmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, “Qamusi-Fransəvi” hələ müəllifin sağlığında bir neçə dəfə çapdan çıxmışdır. Hər növbəti çapda lüğət daha da mükəmməlləşirdi. Hər növbəti çapda lüğət daha da mükəmməlləşirdi. Birinci çap: İstanbul, “Mihran” mətbəəsi, 1299 (1882). Həcmi: 1630 səhifə. İkinci çap: İstanbul, “Mihran” mətbəəsi, 1315 (1898). Həcm: 1920 səhifə. Üçüncü və dördüncü çapda şəkillər əlavə olunaraq adında da dəyişiklik edilərək “Rəsimli Qamusi-Fransəvi” adlandırıldı. Üçüncü çap: İstanbul, “Mihran” mətbəəsi, 1901. Həcmi: 2240 səhifə. Dördüncü çap: İstanbul, “Mihran” mətbəəsi, 1905. Həcmi: 2240 səhifə.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda bu lüğətin aşağıdakı nümunələri saxlanılır:

1. L-755 şifrəli kitab 1300 (1882-1883) ildə İstanbulda “Mihran” mətbəəsində nəşr olunub. Əvvəli naqisdir. Lüğətin ilk 2 səhifəsi yoxdur. Həcmi: 1630 səhifə. Kitabın üst cildində fransız və türk dilində lüğətin, müəllifin, mətbəənin adı və çap ili qeyd olunub. Alt cildində “Mihran” mətbəəsində çap olunan kitabların cədvəli göstərilib. Cild boz rəngli kartondur. Ölçüsü: 11,5 x 18,2sm. Kitab I nəşrdir.

2. L-839 şifrəli kitab 1318(1901)-ci ildə İstanbulda “Mihran” mətbəəsində çap olunub. Lüğətin həcmi: 2240+12 səhifə. Həmin 12 səhifəyə kitabın titul vərəqi, müəllifin 14 Şaban 1318-ci ildə Erenköydə yazdığı “İfadəyi-məram” adlı ön söz, kitabın nəşri ilə bağlı naşir Mihran əfəndinin ön sözü, ixtisar siyahısı, qrammatik bilgilərin şərti ixtisarlının siyahısı və yarım-səhifə həcmində şərti işarələrin izahı verilib. Lüğətin üst cildin üstündə qara hərflərlə fransız və türk dilində lüğətin, müəllifin adı, nəşr yeri və tarixi qeyd edilib. Cildi: üzərinə dermatin çəkilmiş zoğalı rəngli kartondur. III nəşrdir.

3. L-756 şifrəli kitab 1315(1898)-ci ildə İstanbulda “Mihran” mətbəəsində çap olunmuşdur. Həcmi: 1920+15 səhifə. 15 səhifəyə kitabın titul vərəqi, 20 Məhərrəm 1299-cu ildə müəllifin ilk nəşrdəki “İfadəyi-məram” adlı ön söz, 1315-ci il 1 Şəvvalda İstanbulda müəllifin yazılmış ikinci nəşrdəki ön söz, naşir Mihran Əfəndinin kitabın çapı ilə bağlı ön söz, fənni, o cümlədən qrammatik terminlərin türk və fars dilində ixtisar siyahısı və bu kimi digər qəliblərin

və ixtisarlara siyahısı daxildir ki, bu məlumatlar oxucunu həm lüğətlə yaxından tanış edir, həm də onun asan istifadə yolunu təmin edir. Lüğətin ölçüsü: 12 x 18,2 sm - dir. Kitabın cildi kartona keçirilmiş, basma naxışlarla bəzədilmiş qara rəngli parçadır. II nəşrdir.

4. L-753 şifrəli kitab 1322 (1905)-ci ildə İstanbulda "Mihran" mətbəəsində çap olunub. Həcmi: 2240+13 səhifə. Əlavə səhifələrə titul vərəqi, Şəmsəddin Saminin 14 Şaban 1318-ci ildə Erenköydə yazdığı ön söz, naşir Mihran əfəndinin nəşr məsələləri ilə bağlı "Tabii kitab tərəfindən bir kaç söz" adlı ön söz və digər lüğətlərdə olduğu kimi, qəliblər, şərti işarələr, onların izahı və qısaltma formaları öz əksini tapmışdır. Kitabın cildi basma dördkünc pulcuqlarla bəzədilmiş qara rəngli kartondur. IV nəşrdir.

Nəticə

Əlli dörd il kimi qısa bir ömür yaşamış tədqiqatçı-alim müxtəlif əsərlərin, o cümlədən, bədii əsər və tərcümələrin müəllifi olmuşdur. Onun Azərbaycan xalqı üçün də etdiyi əvəzsiz xidməti vurğulamaq olduqca vacibdir. Belə ki, müəllifin "Qamusül-Elam" lüğətində bir çox Azərbaycan şair və alimləri haqqında məlumatlar mövcuddur. Belə ki, ilk Türk ensiklopediyası sayılan bu lüğət Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və tarixinin öyrənilməsində dəyərli bir mənbədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. www.academia.edu. Şəmsəddin Saminin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri. Abdullah Azmi Bilgin. (PDF).
2. Ağah Sirri Levend. Şəmsettin Sami. Ankara Universiteti Basımevi, 1969, 211 s.
3. TDV İslam Ansiklopedisi. Abdullah Uçman. Şəmsəddin Sami. Cilt 38, İstanbul, 2010.
4. İslam Ansiklopedisi. İslam əlemi, tarix, coğrafiya, etnoqrafiya və biyoqrafiya. Ömər Faruk Akün. Şəmsəddin Sami. Cilt 11, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, 799 s.
5. www/bilgelerzirvesi.org/bildiri/PDF/florida-kulla.PDF. Florida Kulla. Şəmsettin Sami. Hayatını Türk ile Arnavut Dil ve Edebiyatına Adamış Şexsiyat Olaraq.
6. Aydın Abi Aydın. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi (müqayisəli). II hissə. (I hissə), dərslik, Bakı, 2007, 141 s.
7. Vəlixanov N. Süleyman Sani Axundov. Bakı, 1968, 280 s.
8. Sami Şəmsəddin. "Gavə" pyesi. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. B-1264.
9. Sami Şəmsəddin. "Besa, yaxud əhdə vəfa" pyesi. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. B-1249.
10. Məmmədli Q. Sami Şəmsəddin Azərbaycan teatrının salnaməsi. Bakı, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, 1975, 580 s.
11. Qamusül-elmi və fənni. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Çap kitabı, X-913.
12. Adilov M. Əski çap kitabları kataloqu. I cild. Türkdilli kitablar. Bakı, Nurlan, 2011, 250 s.
13. Sami Şəmsəddin. Qamusül-Elam. I cild. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Çap kitabı, L-191.
14. Sami Şəmsəddin. Qamusi-Türki. I cild. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Çap kitabı, L-244.
15. Sami Şəmsəddin. Qamusi-Türki. II cild. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Çap kitabı, L-245.

Рена Искендерли

Научно-литературное наследие Шемседдина Сами, а также бакинские рукописи и старопечатные книги его произведений

Шемседдин Сами известный турецкий писатель и ученый албанского происхождения. Он является автором очень известных научных и литературных произведений. В данной статье говорится о литературных трудах, в том числе об учебниках и неизданных произведениях автора. Следует отметить, что произведения Шемседдина Сами занимали и занимают значимое место в истории развития турецкой и албанской литературы.

Одновременно, целью статьи является научно - палеографический анализ некоторых рукописей и старопечатных книг известного турецкого просветителя, писателя, драматурга и лингвиста, который жил и творил в эпоху Танзимата. Эти рукописи и старопечатные книги хранятся в Институте Рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана. Необходимо отметить, что научно-палеографический анализ рукописей и старопечатных книг Шемседдина Сами имеет большое значение в деле изучения литературы и культуры эпохи Танзимата.

Ключевые слова: турецкая культура, литература, рукописи, энциклопедия, старопечатные книги

Rana Iskenderli

Scientific and literary heritage of Shamseddin Sami, as well as Baku manuscripts and old printed books of his works

Shemseddin Sami is a famous Turkish writer and scholar of Albanian origin. He is the author of very famous scientific and literary works. This article refers to the author's literary works, including textbooks and unpublished works. It should be noted that the works of Shemseddin Themselves occupied and occupy a significant place in the history of the development of Turkish and Albanian literature.

At the same time, the purpose of the article is a scientific and paleographic analysis of some manuscripts and old printed books of the famous Turkish educator, writer, playwright and linguist who lived and worked in the era of the Tanzimat. These manuscripts and old printed books are stored in the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of the national Academy of Sciences of Azerbaijan. It should be noted that the scientific and paleographic analysis of the manuscripts and old printed books of Shemseddin Sami is of great importance in the study of literature and culture of the Tanzimat era.

Key words: Turkish culture, literature, manuscripts, encyclopedia, old printed books

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 22.04.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.06.2020

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Paşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.